

UOT 902

TURAN HƏŞİMOVA

QIZQALA NEKROPOLUNUN KURQANLARI

Qızqala nekropolunda 2014-2016-cı illərdə arxeoloji qazıntılar zamanı 13 kurqan öyrənilmişdir. Kurqanlar dağıntıya məruz qalmadığı üçün onların forması, dəfn adəti və arxeoloji materialları haqqında dəqiq məlumat vermək olur. Kurqanlar dəfn adətinin müxtəlifliyi ilə seçilir. Qəbirlərdə müxtəlif istiqamətlərə yönəlmiş sağ və sol böyrü üstə, bükülü vəziyyətdə, tək, cüt və kollektiv dəfn adətlərinə rast gəlinmişdir. Bəzi qəbirlərdə insan skeleti olmamışdır. Qızqala kurqanları üçün dəyişilməyən bir qayda onların kromlexlə əhatə olunmasıdır. Kurqan tipli qəbir abidələrinin çox geniş ərazidə yayılması və kurqanların formasındakı fərqlər, dəfn adətinin müxtəlifliyi onu deməyə imkan verir ki, Orta Tunc dövrünün bütün mərhələlərində qədim tayfalar burada məskunlaşmışdır.

Açar sözlər: *Qızqala, Orta Tunc dövrü, nekropol, kurqan, keramika məmulatı.*

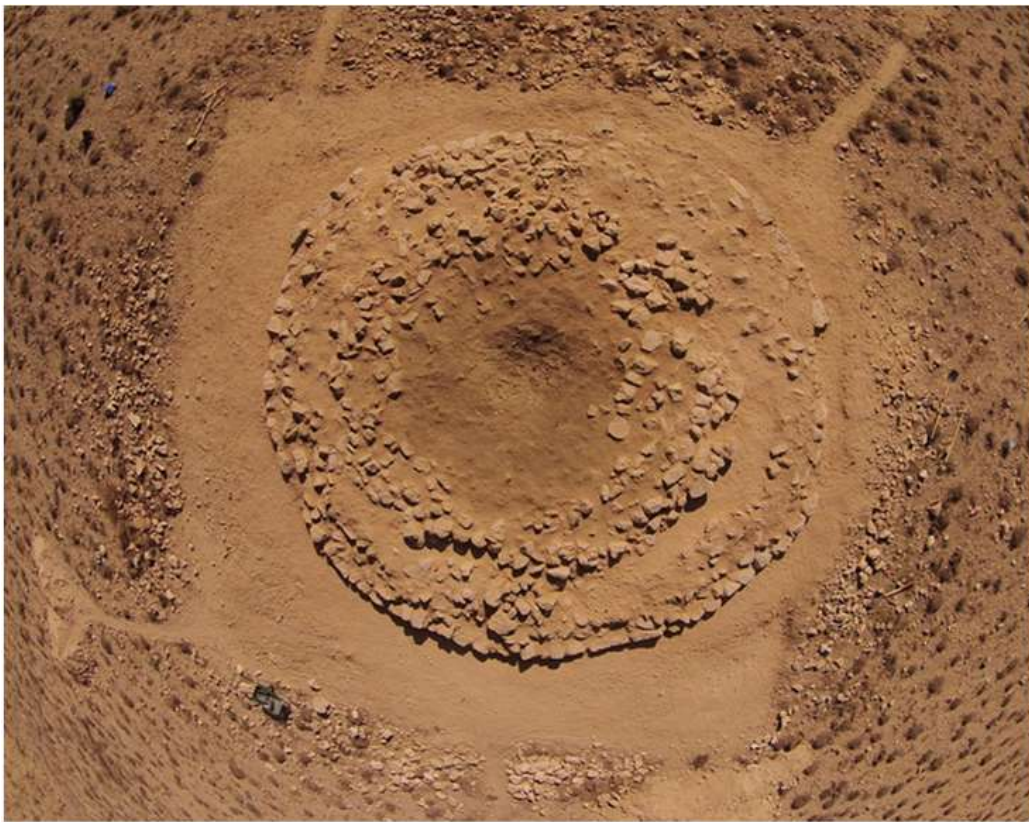
Qızqala nekropolunun Orta Tunc dövrünə aid kurqanları Arpaçayın sağında və solunda böyük əraziyə yayılmışdır. Tədqiqatlar zamanı 157 kurqan qeydə alınmışdır. Bu kurqanlar əsasən ətrafi kromlexlə əhatə olunmuş qəbirlərin üzərinə yığılan daş qarışıq torpaq təpələrdir (şəkil 1). Arxeoloji qazıntılar nekropolda müxtəlif dövrlərə aid dəfnlər olduğunu göstərir. Nekropolda 13 kurqanda arxeoloji qazıntı aparılmışdır. Bu qazıntılar zamanı kurqanların qəbir kamerasının 3-4 qat daşla örtüldüyü aydınlaşdırılmışdır. Daş qarışıq torpaqla örtülən qəbirlər yerdə qazılmış, küncləri dəyirmi dördkünc çalalardan ibarətdir. Tədqiq edilən qəbir abidələrində sağ və sol böyrü üstə, bükülü vəziyyətdə, müxtəlif istiqamətlərdə, tək, cüt və kollektiv dəfn adətlərinə rast gəlinmişdir. Qızqala kurqanlarının qəbir kameralarından zəngin arxeoloji materiallar və heyvan sümüklərinin qalıqları aşkar olunmuşdur [8, s. 86-93]. 2014-cü ildə tədqiq edilən CR2, CR3, CR4 kurqanları uzunsov bir təpənin üzərində yerləşir.

İlk tədqiq edilən CR2 kurqanının kromlexinin diametri 7 m-dir. Qazıntı zamanı qəbir kamerasının içindən 5 küpə və 11 kasa aşkar olunmuşdur. Əksəriyyəti boyalı qablardan ibarət olan keramika məmulatı götürüldükdən sonra onların altında iki insan skeleti qalıqlarına rast gəlinmişdir. Skeletlərdən biri qəbir kamerasının şimal tərəfində, sağ yanı üstə, bükülü və qərb-şərq istiqamətində olmuşdur. Skelet çox pis vəziyyətdə saxlanmış, yalnız dişləri və bəzi sümüklərinin parçaları qalmışdı. İkinci skelet qəbir kamerasının cənub tərəfində, sağ yanı üstə, bükülü vəziyyətdə və şərq-qərb istiqamətində yerləşdirilmişdir. Bu skeletdə pis saxlanmış, yalnız dişləri qalmışdır. Hər iki skelet 20-dən artıq yaşı olan yetişkən insanlara aiddir [5, s. 19].

CR3 kurqanının tədqiqi zamanı ölçüsü 5×5 m olan qazıntı sahəsi qoyulmuşdur. Qəbirin üzərində altı sıra daş örtüyünün olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Daş örtük götürüldükdən sonra ölçüsü 155×117 sm olan qəbir kamerası və onun içərisində pis vəziyyətdə saxlanmış iki insan skeletinin qalıqları aşkar olunmuşdur. Bu skelet yetkin insana aid olmuş və qəbirin şimal tərəfində sol yanı üstə, bükülü vəziyyətdə qərb-şərq istiqamətində yerləşdirilmişdir. Bu skeletin sağ əlinin yaxınlığında quzu və kiçik skeletinin qalıqları aşkar olunmuşdur. İkinci skelet 10 yaşlı uşağa aid olmuş, qəbir kamerasının cənub tərəfində, qərb-şərq istiqamətində yönəlmişdir. Olduqca pis saxlanmış, yalnız dişləri və bəzi sümüklərinin parçaları qalmışdır. Onun ətrafında pasta və balıqqulağı muncuqlar aşkar olunmuşdur (şəkil 2). Skeletlərin ətrafında təmizləmə aparılarkən zəngin qəbir avadanlığına rast gəlinmişdir. Qəbir avadanlığı qara və qırmızı rəngli

15 gil qab, muncuqlardan ibarət boyunbağı, tunc, karneol, balıqçulağı və şüşə muncuqlardan hazırlanmış bilərzik, 5 obsidian ox ucluğu və tunc əşyanın parçalarından ibarət idi. Tədqiqat zamanı həmçinin üçüncü insan skeletinə aid dişlər və heyvan sümükləri də aşkar olunmuşdur. Onların bir qismi xırdabuynuzlu heyvana aiddir. Lakin iribuynuzlu heyvana aid kəllə sümükləri də aşkar olunmuşdur [5, s. 19-20].

CR4 kurqanının tədqiqi üçün 14x14 m ölçüdə qazıntı sahəsi açılmışdır. Kurqanın xarici kromlexinin diametri 11,1 və 11,4 m, daxili kromlexinin diametri isə 9 m olmuşdur. Kurqanın daxili kromlexindəki daş örtük götürülərkən iki qulplu tunc qazan, tunc nizə ucu və tunc xəncər aşkar olunmuşdur. Qəbir kamerasının döşəməsindən həmçinin xeyli muncuq toplanmışdır. Qəbir kamerasında iribuynuzlu heyvanın skeleti aşkar olunsa da insan skeletinə rast gəlinməmişdir. Qəbir kamerasının dərinliyi 1,5 m idi [5, s. 20].

Şəkil 1. CR4 kurqanı (Vəli Baxşəliyev, Lauren Ristvet, Hilary Gopnik).

Kurqanlardan aşkar olunmuş materiallar əsasən monoxrom boyalı qablar, muncuqlar, tunc və obsidian alətlərdən ibarətdir. Aşkar olunmuş keramika məmulatını iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrupa gilinə narin qum qatılmış, cilalı, qara, boz və açıq rəngli keramika məmulatı aiddir. İkinci qrupa çəhrayı rəngdə bişirilmiş keramika məmulatı aiddir. Bu qrupu həm də sadə və monoxrom boyalı olmaqla iki yerə ayırmaq olar. Sadə keramika məmulatının gilinə narin qum qatılmış, yaxşı cilalanmış qırmızı boyanmışdır. Boyalı keramika məmulatında isə qabların üzəri qırmızı rənglə örtülmüş, gövdəsinin yuxarı hissəsi qara rənglə həndəsi motivlər və dalğalı xətlərlə naxışlanmışdır. Monoxrom boyalı qablardan, kasalar və küpələr üstünlük təşkil edir.

Birinci qrupa aid keramika məmulatı üç nümunə ilə təmsil olunmuşdur. CR2 kurqanından aşkar olunmuş küpələrdən biri qara cilalıdır. Qısa və dar boğazlı olub, ağızının kənarı xaricə qatlanır. Gövdəsi yuxarıdan qabarıq, aşağıya doğru tədricən daralır. Oturacağı yastıdır. Küpənin gövdəsinin yuxarı qismi basma naxışla bəzədilmişdir. İki qoşa xətlə çəkilmiş dalğaların arası basma naxışlarla doldurulmuş, yuxarıdan üç paralel xətlə məhdudlaşdırılmışdır (şəkil 2, 4). Bu tip küpələrin bənzərləri Nəhəcir [12, s. 68, tablo 20, 3], II Kültəpə [7, s. 64, VII tablo, 3], I Kültəpə [17, s. 306, cədvəl XXVI], Üzərliktəpə [6, s. 143, III tablo, 1, 2], Qaraköpəktəpə [9, s. 54-55, VIII-IX tablo], Lori-Berd [18, s. 122, şəkil 47], Trialeti [18, s. 109, şəkil 39], Verin Naverdən [18, s. 138, şəkil 51] məlumdur. Basma naxışlı qablar Azərbaycanın Qarabağ abidələrində, xüsusilə Üzərliktəpədə geniş yayılmışdır.

Şəkil 2. CR2 kurqanından aşkar olunmuş gil qablar (Vəli Baxşəliyev, Lauren Ristvet, Hilary Gopnik).

İkinci küpə boz rənglidir. Qısa və dar boğazlı, oturacağı yastıdır. Ağızının diametri 12 sm-dir (şəkil 4, 8). Küpənin gövdəsinin yuxarı qismi cızma naxışla bəzədilmişdir. Bənzərlərinə Çalxanqala [6, s. 143, III tablo, 5], I Kültəpə [17, s. 306, tablo XXVI], Sürümçək [3, s. 71, şəkil 4, 12-14] abidələrində rast gəlinir. Cızma ornamentlə naxışlanan qabların ən gözəl nümunələri Kükü kurqanlarından [1, s. 123, şəkil 35] tapılmışdır. Bu tip keramika nümunələrinə Naxçıvan abidələrində geniş şəkildə rastlanması Naxçıvanda hazırlanan bədii keramikanın heç də boyalı qablarla məhdudlaşmadığını göstərir.

Üçüncü nümunə açıq rəngli banka tipli qabdır. Qabın ağız kənarı düz, gövdəsi silindrikdir (şəkil 2, 2). Bənzərləri Nəhəcir [12, s. 37, tablo 5, 2], Van muzeyi [16, levha 112, 4, 7, 8], Diyarbakır muzeyi [16, levha 110, 3], Haftavantəpənin erkən VI B təbəqəsindən [20, s. 157,

şəkil 77, 9, 10; s. 159, şəkil 78, 3; s. 161, şəkil 79, 1, 7, 8] məlumdur. Qızqala kurqanlarından aşkar olunan arxeoloji materiallar Orta Tunc dövründə Naxçıvanda qara cilalı, basma və cızma naxışlı keramika istehsalının da olduğunu göstərir. Lakin bu tip keramika məmulatı boyalı qablarla müqayisədə çox azdır.

Şəkil 3. CR3 kurqanından aşkar olunmuş materiallar (Vəli Baxşəliyev, Lauren Ristvet, Hilary Gopnik).

İkinci qrupa aid sadə keramika məmulatı kasa, badya və küpə tipli qablarla təmsil olunmuşdur. CR2 kurqanından aşkar olunmuş kasa sadə qırmızı boyalıdır. Ağızının diametri 19 sm-dir. Qabarıq gövdəli olub, ağız kənarı xaricə qatlanmışdır (şəkil 4, 3). Digər sadə kasalar CR3 kurqanından aşkar olunmuşdur. Kasalardan birinin ağızının diametri 24 sm-dir. Gövdəsi konusvarıdır. Gövdəsi ağız hissədə bir qədər içəri yığılmış, ağız kənarı xaricə qatlanmışdır (şəkil 4, 4). İkinci kasa yuxarı hissədə qabarıq olub aşağıya doğru daralır. Ağızının diametri 16 sm-dir (şəkil 4, 6). Bənzərləri Haftavantəpənin erkən və son VI B təbəqəsi [20, s. 171, şəkil 84, 1, 2; s. 173, şəkil 85, 4; s. 181, şəkil 89, 4, 6, 8; s. 189, şəkil 93, 1, 3], Diyarbakır muzeyi [16, levha 79, 1], Yuvadamıdan [16, levha 43, 1-7] məlumdur.

Badya tipli qabın gövdəsi qabarıq, oturacağı yastıdır. Ağız kənarı batıq xətlə əhatələnmişdir və iki qabarıq qulaqcıqşəkilli çıxıntı var və ortası yuvarlaq deşikdir. Daxili və xarici qırmızı boyalıdır. Xarici səthi yaxşı hamarlanaraq yüngülcə cilalanmışdır (şəkil 2, 3).

Küpə qısaboğazlı, qabarıq gövdəli, yastı oturacaqlıdır. Ağızının diametri 9,5 sm-dir (şəkil 4, 7). Bənzərləri Nəhəcir [12, s. 65, tablo 18, 1], Qurddağ [3, s. 69, şəkil 2, 1, 2] abidələrindən məlumdur.

Boyalı keramika məmulatında kasalar və küpələr üstünlük təşkil edir. Kasa tipli qablar əsasən qabarıq gövdəli, ağız kənarı bəzisi düz, bəzisi isə xaricə qatlanmış olub, ağızının altı

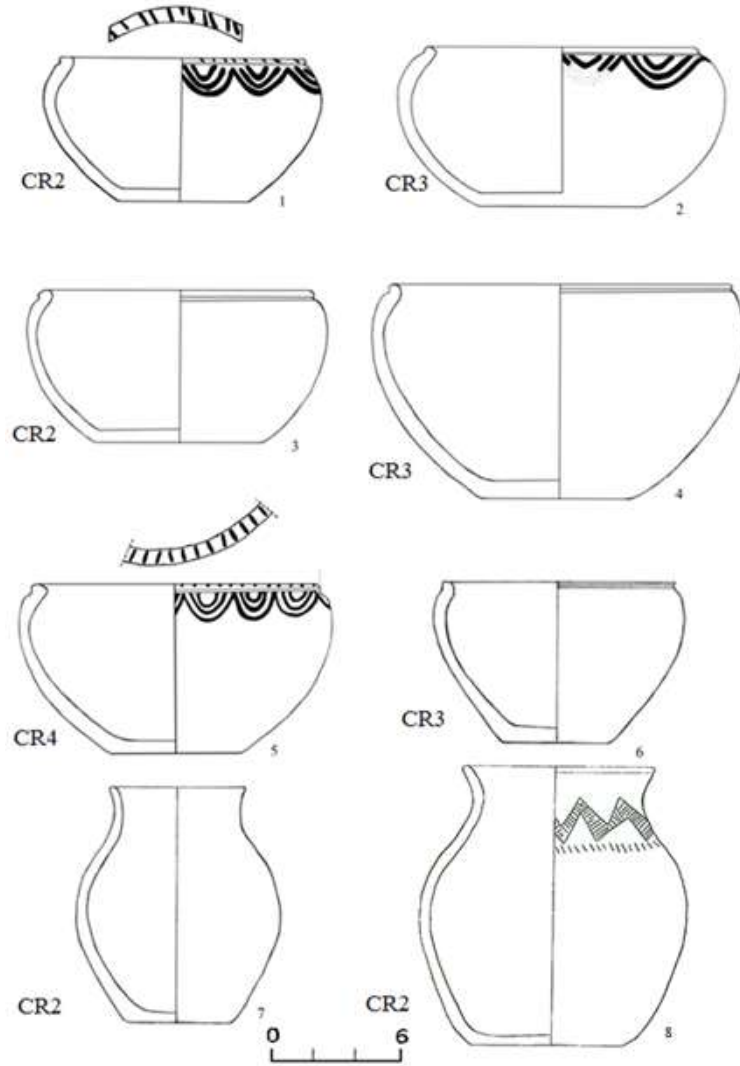
batıq xətlə əhatələnmişdir. Kasaların xarici səthi və ağzının içərisi, bəzən isə hər iki üzünü qırmızı boya ilə örtülmüş, xarici səthi yaxşı cilalanmışdır. Naxışlar qabların gövdəsinin yuxarı hissəsinə, başlıca olaraq ağız kənarına çəkilmişdir. Ağzının kənarı xaricə qatlanaraq bir qədər içəri yığılmış qabarıq gövdəli, yastı oturacaqlı kasalar Qızqala və Naxçıvanın Orta Tunc dövrü abidələri üçün xarakterikdir.

CR2 kurqanından aşkar olunmuş kasalardan birinin bir hissəsi salamat qalmışdır. Kasa bikonik gövdəli, qırmızı boyalıdır. Üzəri qara rənglə səliqəsiz naxışlanmışdır. Naxışlar qoşa xətlər arasına alınmış torlu dördbucaqlardan və ştrixlənmiş üçbucaqlardan ibarətdir (şəkil 2, 1). Bu motivdə naxışlanmış qablara Yaycı [13, s. 30, şəkil 2], Təzəkənd [18, s. 137, şəkil 50, 11, 12, 13, 17, 21], Verin Naver [18, s. 138, şəkil 51, 11, 15, 19, 20; şəkil 52, 9, 10, 13, 14], Ariç [18, s. 146, şəkil 55, 14, 15, 16, 20], Haftavantəpənin son VI B təbəqəsi [20, s. 203, şəkil 100, 4], Qars muzeyində [16, levha 58, 5, 8] rast gəlinir. Polixrom boyalı qablarda torlu dördbucaq motivi Şahtaxtı [13, s. 31, şəkil 3] və Həsənsu kurqanından [10, s. 90, tablo XVII, 2] məlumdur. Bu motivə polixrom boyalı qablarda da rastlandığı üçün onun uzun müddət ərzində istifadə olunduğunu demək olar. Orta Tunc dövrünün lokal xüsusiyyətlərə malik olan boyalı keramikasının bir qrupu Təzəkənd mədəniyyəti adı ilə arxeoloji ədəbiyyatda tanınır. Bu mədəniyyət üçün xarakterik olan qoşa üçbucaq, torlu dördbucaq, bir-birinin ardınca yerləşdirilmiş spiral motivlərinə Urmıya hövzəsi, Şərqi Anadolu və Naxçıvan abidələrində də rast gəlinir [1, s. 85]. Təzəkənd mədəniyyəti əsasən qəbiristanlıqlarla təmsil edilmişdir. Orta Tunc dövrü təbəqəsinin yaxşı saxlanmadığı yaşayış yerləri isə burada həyatın mövsümi xarakterdə olduğunu göstərir. Qızqalada oturmaq həyat tərzini keçirən insanlar sadəcə yay aylarında yüksək yaylalara köç ediblər. İndiki Ermənistanın yüksək dağlıq ərazilərindən istifadə edən Qızqaladan bu mədəniyyət üçün xarakterik olan boyalı qabların aşkar olunması bunlar arasında bir əlaqə olduğunu və bu tip boyalıların başlanğıcda Naxçıvandan yayılma ehtimalını gücləndirir.

CR2 kurqanından aşkar olunmuş kasa tipli qab qırmızı boyalıdır. Gövdəsi qabarıq olub, oturacağa doğru ensizləşir. Ağzının kənarı batıq xətlə əhatə olunmuş və ağzının altına qara rəngli qövsvarı xətlər çəkilmişdir (şəkil 2, 5). Həmin kurqandan aşkar olunmuş başqa biri kasa oxşar naxışlıdır. Ağzının diametri 17,3 sm-dir. Qum qarışığı olan gildən hazırlanıb, gövdəsi qabarıq olub, oturacağa doğru ensizləşir. Qırmızı boyalı kasanın ağzının kənarına qara rənglə qövsvarı xətlər çəkilib (şəkil 4, 1). CR3 və CR4 kurqanlarından aşkar olunmuş kasalar da qabarıq gövdəli olub, oturacağa doğru ensizləşir və oxşar naxışlanmışdır (şəkil 4, 2, 5). Bənzərləri Kərki [11, s. 157, şəkil 45, 13], Yaycı [1, s. 104, şəkil 16, 2], Çalxanqala [1, s. 104, şəkil 16, 3], II Kültəpə [1, s. 104, şəkil 16, 2-3] Nəhəcir [12, s. 41, tablo 9, 1, 3], Elar [18, s. 115, şəkil 43, 2, 6], Ani [16, levha 35, 1] və digər abidələrdən bəllidir. Ağzının kənarı bir-birinin içərisində yerləşdirilmiş qövşşəkilli xətlərlə naxışlanmış kasalar Qızqala kurqanları və Naxçıvan abidələri üçün xarakterikdir. Bu tip keramika məmulatı Orta Tunc dövrünün erkən mərhələsinə aiddir.

CR3 kurqanından aşkar olunmuş kasaların ağzının kənarına qara rənglə bucaqşəkilli ornament çəkilib (şəkil 3, 5-6). Bənzərləri Qaraçuq [2, s. 90, şəkil 37], Çalxanqala [1, s. 104, şəkil 16, 4], II Kültəpə [1, s. 104, şəkil 16, 4, 5, 6], Qaratəpə [4, s. 103, şəkil 20, 1], Qurddağ [3, s. 69, şəkil 2, 4] və Qars muzeyi [16, levha 54, 1] abidələrindən məlumdur.

Küpə tipli qablar əsasən silindr boğazlı, yuvarlaq ya da uzunsov-qabarıq gövdəlidirlər. Küpələr uzun və qısa boğazlı, yastıoturacaqlı olub, ağzının kənarı geriye qatlanmışdır.

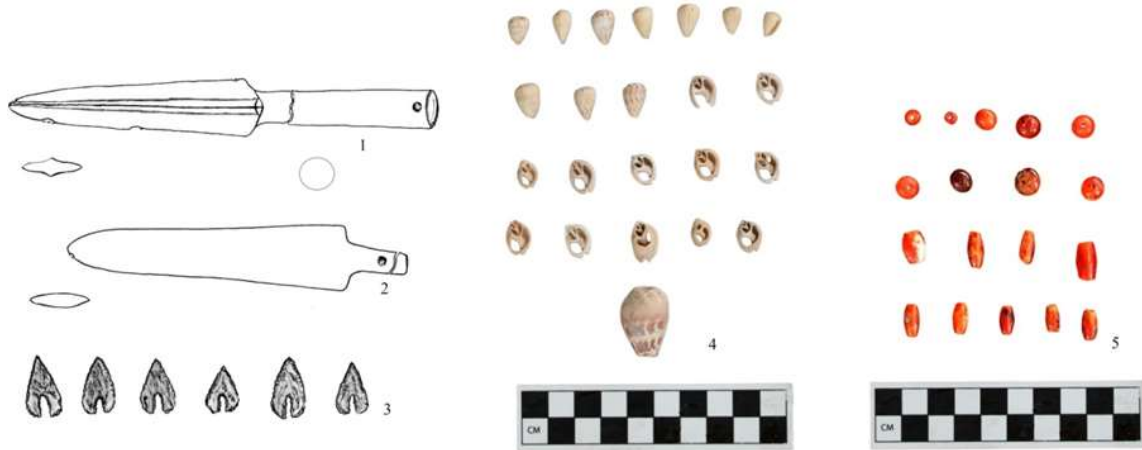

Şəkil 4. Qızqala kurqanlarının keramika məmulatı (Fizzə Quliyeva).

CR2 kurqanından aşkar olunmuş küpə tipli qab silindr boğazlıdır. Gövdəsi qabarıq, oturacağı yastıdır. Ağzının kənarı xaricə qatlanmışdır (şəkil 2, 6). Boğazı şaquli istiqamətdə çəkilməmiş qoşa xətt arasına alınmış dalğalı xətlərlə naxışlanmışdır. Gövdəsi içi dalğalı xətlərlə doldurulmuş qoşa sınıq xətlərlə naxışlanmış, sınıq xətlərin aşağı küncələri kiçik dairələrlə tamamlanmışdır. CR3 kurqanından aşkar olunmuş küpə də bənzər naxışlanmışdır (şəkil 3, 4). Dalğalı və sınıq xətlərlə naxışlanmış qabların bənzərləri Şahtaxtı [14, s. 101, çizim 16, 5], Nəhəcir [1, s. 106, şəkil 18; 4], Şortəpə [14, s. 101, çizim 16, 2, 4], Ani nekropolu [16, levha 35, 4, 5], Trialeti [18, s. 109, şəkil 39, 22, 28], Qarni [18, s. 114, şəkil 42, 17], Elar [18, s. 115, şəkil 43, 12] abidələrindən məlumdur.

CR3 kurqanından aşkar olunmuş küpələr silindr boğazlı, uzunsov-qabarıq gövdəlidirlər. Küpələr uzunboğazlı, yastıoturacaqlı olub, ağzının kənarı geriyə qatlanmışdır (şəkil 3, 1, 2). Hər iki küpənin gövdəsi içi dalğalı xətlərlə doldurulmuş bucaqlarla naxışlanmışdır. Bənzərləri Çalxanqala [1, s. 109, şəkil 21, 1, 3], Şahtaxtı [1, s. 108, şəkil 20, 5], Van muzeyi [16, levha 89, 3, 5, 6], Haftavantəpənin erkən VI B təbəqəsindən [20, s. 233, şəkil 112, 8, 9] məlumdur.

Bir nümunə olan çölmək qısa boğazlı, qabarıq gövdəlidir. Ağız kənarı xaricə qatlanmışdır. Boğazı konsentrik dairələrlə naxışlanmışdır. Gövdəsi içi dalğalı xətlərlə doldurulmuş bucaqlarla naxışlanmışdır (şəkil 3, 3).

Şəkil 5. Silahlar və bəzək əşyaları (1-3- Kamran Mehbəliyev; 4-5-Vəli Baxşəliyev, Lauren Ristvet, Hilary Gopnik).

CR3 kurqanından aşkar olunmuş yastı tiyəli tunc xəncər 23 sm uzunluğundadır. Qısa dəstəyində bir deşik açılmışdır (şəkil 5, 2). Bu tip xəncərlər Cənubi Qafqazda geniş yayılmışdır. Onların tiyəsi çiyin hissədə enli olub, uca doğru nisbətən daralır. Dəstəkləri yastı və qısa olub, ağac sap bərkitmək üçün kiçik deşik açılmışdır. Bu xəncərlər Qızılburun [11, s. 171, şəkil 49, 5, 6] və Çalxanqaladan [6, s. 159, XIX tablo, 1, 3] aşkar olunmuşdur.

CR3 kurqanından aşkar olunmuş borudəstəklilə tunc nizə 28 sm uzunluğundadır. Tiyəsi ensiz və uzunsovdur. Dəstəyində ağac sap keçirildikdən sonra bərkitmək üçün kiçik deşik açılmışdır (şəkil 5, 1). Borudəstəklilə nizə ucları Şahtaxtı [1, s. 124, şəkil 36, 10], Çalxanqala [11, s. 159, şəkil 47, 13] və Qızılburundan [1, s. 124, şəkil 36, 8, 9] aşkar olunmuşdur.

Obsidiandan hazırlanan ox ucları yarpaq biçimli olmaqla yaxşı retuşlanmış, arxa tərəfində sapa bərkitmək üçün oyuq açılmışdır (şəkil 5, 3). Qara, qəhvəyi və açıq rəngli obsidiandan hazırlanmış belə ox ucları Qızılburun [6, s. 158, XVIII tablo, 9, 10] və II Kültərə [6, s. 158, XVIII tablo, 9, 10] abidələrindən məlumdur.

CR3 kurqanından aşkar olunmuş muncuqlar əqiqdən hazırlanmışdır (şəkil 5, 5). Doqquz ədədi dairəvi, doqquz ədədi isə silindrik formadadır. Əqiq muncuqlar Cənubi Qafqazda ən çox yayılmış bəzək əşyalarından biridir. CR4 kurqanından aşkar olunmuş dəniz heyvanlarının qabığından hazırlanan muncuqlar xüsusilə diqqətçəkicidir (şəkil 5, 4).

Qızqala nekropolunun CR2, CR3, CR4 kurqanlarından aşkar olunan monoxrom boyalı keramika məmulatı Naxçıvanın Orta Tunc dövrü mədəniyyəti üçün xarakterikdir. Tədqiq edilən monoxrom boyalı keramika məmulatının bənzərlərinə Naxçıvanın Orta Tunc dövrü abidələrində, Cənubi Qafqaz, Şərqi Anadolu və Urmiya hövzəsində rast gəlinir. Boyalı qablar mədəniyyəti Cənubi Qafqaz, Şərqi Anadolu, Urmiya hövzəsi və Naxçıvanda lokal fərqlər istisna olmaqla yaranıb inkişaf etmişdir. Bəzi tədqiqatçılar tərəfindən bu mədəniyyət lokal xüsusiyyətlər əsas götürülərək arxeoloji ədəbiyyatda müxtəlif şəkildə adlandırılmış və onların

mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər söyləmişdir. Son illər Qızqala yaşayış yeri və nekropolunda aparılan arxeoloji qazıntılar bəzi problemlərin həlli üçün əhəmiyyətli olmuşdur.

Orta Tunc dövrü boyalı keramika məmulatının xronologiyası arxeoloji ədəbiyyatda geniş təhlil edilmişdir. Tarixləndirmə üçün Naxçıvan və Urmiya hövzəsi abidələrindən aydın stratiqrafiyaya malik olan yaşayış yerlərinin stratiqrafiyası əhəmiyyətlidir. Naxçıvanda I Kültəpə, II Kültəpə, Qızılburun, Qızqala yaşayış yerləri, Urmiya hövzəsində Haftavantəpə, Göytəpə, Dinkatəpə kimi yaşayış yerlərində aparılan qazıntılar zamanı boyalı qabların müxtəlif inkişaf mərhələləri aydın şəkildə izlənmişdir. Orta Tunc dövrünün başlanğıcında monoxrom boyalı keramikanın ardınca polixrom boyalı keramika meydana gəlmişdir. Ancaq arxeoloji qazıntı aparılmış Qızqala kurqanlarından polixrom boyalı keramika aşkar olunmamışdır. Qızqala kurqanlarının tapıntıları Orta Tunc dövrünün erkən mərhələsini izləmək üçün əhəmiyyətlidir. Qızqala kurqanlarından aşkar olunmuş monoxrom boyalı qabların bənzərləri Haftavantəpənin erkən VI B təbəqəsindən aşkar olunmuşdur. Haftavantəpənin VI C təbəqəsi C-14 tarixlənməsinə əsasən e.ə. 2200-2000-ci illərə [22, s. 102], erkən VI B təbəqəsi e.ə. 1900-1550-ci illərə, son VI B təbəqəsi isə e.ə. 1600-1450-ci illərə, Göytəpə yaşayış yerinin Orta Tunc dövrünə aid D təbəqəsi B.Braun tərəfindən e.ə. 2400-2000-ci illərə [21, s. 164-165], C təbəqəsi e.ə. II minilliyin birinci yarısına aid edilmişdir. Bu günə kimi Naxçıvanın Orta Tunc dövrü abidələrindən yalnız II Kültəpənin polixrom boyalı keramika məmulatı tapılan təbəqəsindən götürülmüş e.ə. 1800-cü ili göstərən kömür analizi nəticələri var idi. Qızqalanın CR3 kurqanından götürülən karbon analizlərinin nəticələri e.ə. 2281-ci ili göstərmişdir [19, s. 50]. Qızqala yaşayış yerinin Orta Tunc dövrü təbəqəsindən götürülən kömürün C 14 analizi isə e.ə. 2135-1780-ci illəri göstərmişdir [15, s. 58]. Karbon analizlərinin nəticələrinə əsasən Naxçıvanda Orta Tunc dövrünün e.ə. III minilliyin ikinci yarısında yarandığını deyə bilərik.

Qızqala kurqanlarında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən mühüm nəticə kurqanlardan insan skeletlərinin tapılmasıdır. Bu skelet qalıqları boyalı keramika ilə seçilən Orta Tunc dövrü mədəniyyətinin qəbir abidələri və dəfn adətləri, mənsubiyyəti və onun yaradıcıları haqqında yeni fikirlər deməyə imkan verir. İnsan skeletlərinin dişlərindən götürülən izotopların analizi onu göstərir ki, Arpaçay vadisində məskunlaşan tayfalar Orta Tunc dövründə yaz və yay aylarında Arpaçay vadisi ilə indiki Ermənistan ərazisinə doğru hərəkət edərək yaylaqlardan istifadə etmiş və geri dönərək bu vadedə – Qızqala yaşayış yerində yaşamışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V.B. Naxçıvanın qədim əkinçi-maldar tayfalarının mənəvi mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2004, 320 s.
2. Baxşəliyev V.B. Naxçıvanın arxeoloji abidələri. Bakı: Elm, 2008, 301 s.
3. Baxşəliyev V.B. Naxçıvanda Orta Tunc dövrünə aid yeni abidələr // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, Bakı, 2010, № 1, s. 64-72.
4. Baxşəliyev V., Novruzov Z. Sirabda arxeoloji araşdırmalar. Bakı: Oskar, 2010, 160 s.
5. Baxşəliyev V., Ristvet L., Hammer E., Gopnik H. Qızqala ətrafında arxeoloji araşdırmalar // AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi. Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun 2014-cü il üçün Hesabatı, 2014, s. 16-20.
6. Əliyev V.H. Azərbaycanda Tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1977, 168 s.
7. Əliyev V.H. Qədim Naxçıvan. Bakı: Elm, 1979, 76 s.

8. Həşimova T.S. Qızqalası kurqanlarının dəfn adəti // Tarix, insan və cəmiyyət, 2017, № 3, s. 86-93.
9. İsmayılov Q.S. Quruçay və Köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri. Bakı: Elm, 1981, 64 s.
10. Müseyibli N., Ağalarzadə A. Həsənsu kurqanı. Bakı: Nafta-Press, 2013, 92 s.
11. Seyidov A.Q. Naxçıvan e.ə. VII-II minilliklərdə. Bakı: Elm, 2003, 339 s.
12. Seyidov A., Baxşəliyev V. Nəhəcirdə arxeoloji araşdırmalar. Bakı: İqtisad Universiteti, 2002, 200 s.
13. Bahşaliyev V.B. Naxçıvan və Doğu Anadolunun Orta Tunç çağı kultürü / II Uluslararası Ahlat-Avrasya bilim, kultür və sanat sempozyumu. İstanbul, 2014, s. 29-33.
14. Belli O., Bahşaliyev V.B. Naxçıvan bölgəsində Orta ve Son Tunc Çağı boya bezemeli çanak çömlek kultürü / Middle and Late Bronze Age Painted Pottery culture of the Nakhchivan Region. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2001, 120 s.
15. Bahşeliyev V., Ristvet L., Gopnik H., Nugent S., Swerida J. Kızkale yerleşmesi ve nekropolü (Naxçıvan, Azərbaycan) // TÜBA-AR 25, 2019, s. 47-61.
16. Özfirat A. Doğu Anadolu yayla kultürleri (m.ö. II. Binyıl). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2001, 224 s.
17. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: Елм, 1982, 314 с.
18. Кушнарева К.Х. Южный Кавказ в IX-II тысячелетиях до н.э. СПб.: Петербургское Востоковедение, 1993, 312 с.
19. Гашимова Т., Бахшалиев В. О датировке одного кургана некрополя Кызкале в Нахчыване // Гілея: науковий вісник. Кіев: Видавництво Гілея, 2020, вип. 154, № 3, с. 49-51.
20. Burney C.A. Excavation in Azerbaijan, Haftavan VI Period. London, 1983, 364 s.
21. Brown T.B. Excavation in Azerbaijan. 1948, London: John Murray, 1951.
22. Edwards M.R. The Pottery of Haftavan VIB (Urmiya Ware). İran, 1981, XIX, pp. 101-140.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: turanheshimova@mail.ru

Turan Hashimova

KURGANS OF QIZQALA NECROPOLIS

Thirteen kurgans were studied during archaeological excavations in 2014-2016 in the Qızqala necropolis. Since the kurgans have not been destroyed, it is possible to give accurate information about their shape, burial customs, and archaeological materials. Kurgans differ in the various custom of burial. The graves were directed in different directions on the right and left sides, in bent, single, double, and collective burial customs. In some burials, human skeletons are not found. The invariable rule for Qızqala kurgans is that they are environed with a cromlech. Distribution of grave monuments like kurgans in the broad area and differences in kurgans' shape, diversity of burial customs says that ancient tribes settled here at all Middle Bronze Age stages.

Keywords: *Qızqala, Middle Bronze Age, necropolis, kurgan, ceramics.*

Туран Гашимова

КУРГАНЫ НЕКРОПОЛЯ ГЫЗГАЛА

Во время археологических раскопок в 2014-2016 годах в некрополе Гызгала были изучены 13 курганов. Поскольку курганы не были подвержены разрушению, можно дать точную информацию об их форме, погребальном обычае и археологических материалах. Курганы отличаются разнообразием погребальных обрядов. В могилах встречались обычаи одиночного, двойного и коллективного захоронения на правой и левой стороне, в согнутом положении. В некоторых могилах не было человеческих скелетов. Неизменным правилом для курганов Гызгала является их окружение кромлехом. Распространение могильных памятников курганного типа на очень большой территории и различия в форме курганов, многообразие погребальных обрядов позволяют говорить о том, что на всех этапах среднего бронзового века здесь проживали древние племена.

Ключевые слова: *Гызгала, средний бронзовый век, некрополь, курган, керамические изделия.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 11.01.2021

Son variant 09.02.2021